

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
ด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากตบดเต่า จังหวัดระยอง

วิทยานิพนธ์นี้จัดทำขึ้นเพื่อ

ภาคการศึกษาระดับปริญญาโท

วัฒนา บรรเทงสุข

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาดุขบัณฑิต

สาขาวิชาการบริหารการศึกษา

๒๐๓๕. ๒๕๔๖

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา

169958

กรกฎาคม ๒๕๔๖

ISBN 974-382-190-2

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยบูรพา

อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์และคณะกรรมการสอบปากเปล่าวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณา
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษา
ดุขวิบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพาได้

อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์

.....ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธร สุนทรายุทธ)
.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. บุญมา ศิริวิทย์)
.....กรรมการ
(ดร. สมโภชน์ อเนกสุข)
.....กรรมการ
(ดร. สิทธิพร นิยมศรีสมศักดิ์)
.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. รัชนี้ สรรเสริญ)

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

.....ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธร สุนทรายุทธ)
.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. บุญมา ศิริวิทย์)
.....กรรมการ
(ดร. สมโภชน์ อเนกสุข)
.....กรรมการ
(ดร. สิทธิพร นิยมศรีสมศักดิ์)
.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. รัชนี้ สรรเสริญ)
.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. คุณวุฒิ คนฉลาด)
.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์สุรินทร์ มัจฉาชีพ)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติได้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษาดุขวิบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพา

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร. ประทุม ม่วงมี)

วันที่ 16 เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2546

การวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนและส่งเสริมการวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา

จากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา

ปีการศึกษา 2545

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์นี้ สำเร็จได้ด้วยดีจากความกรุณาและความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธร สุนทรายุทธ รองศาสตราจารย์ ดร. บุปผา ศิริวิศมี ดร. สมโภชน์ อเนกสุข ดร. สิทธิพร นิยมศรีสมศักดิ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. รัชณี สรรเสริญ ที่กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ และสนับสนุนให้กำลังใจเป็นอย่างดีมาตลอด ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของท่านเป็นอย่างยิ่ง ขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณแพทย์หญิงเพ็ญภา ทรัพย์เจริญ ที่ได้กรุณาเป็นปรึกษาด้านสมุนไพร กะทือและให้กำลังใจในการดำเนินงานวิจัย และขอบพระคุณคณะกรรมการสอบปากเปล่าทุกท่าน ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงแก้ไขจนทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ถูกต้องและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ขอขอบพระคุณประชาชนชุมชนบ้านซากบก จังหวัดระยองทุกท่าน และขอขอบพระคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนการทำวิจัยครั้งนี้

สุดท้ายขอกราบขอบพระคุณมารดา ที่ได้ให้การสนับสนุนเป็นกำลังใจตลอดมา ขอขอบคุณ อาจารย์วัชรภรณ์ อภิวัชรางกูร ที่ร่วมเป็นผู้ช่วยวิจัย ตลอดจนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่านในตระกูลบรรเทิงสุข สรรเสริญ อภิวัชรางกูร ลาวัง และแนบเซย ที่ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี.

วัฒนา บรรเทิงสุข

42810047 : สาขาวิชา : การบริหารการศึกษา ; กศ.ด. (การบริหารการศึกษา)

คำสำคัญ : การมีส่วนร่วมของประชาชน/กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น/สมุนไพร

พัฒนา บรรเทิงสุข : การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากตบเต่า จังหวัดระยอง (COMMUNITY PARTICIPATORY ACTION RESEARCH FOR LOCAL WISDOM DISTRIBUTION OF HERBAL CONSUMPTION IN CHARK TUB TAO, RAYONG PROVINCE) อาจารย์ที่ปรึกษา : ธร สุนทรายุทธ, Ph.D., บุปผา ศิริรัมย์, Ph.D., สมโภชน์ อเนกสุข, กศ.ด., สิทธิพร นิยมศรีสมศักดิ์, Ed.D., รัชณี สรรเสริญ, D.N.Sc. 157 หน้า. ISBN 974-382-190-2

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัญหา หารูปแบบ วิเคราะห์ผลและหาข้อสรุป เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากตบเต่า (ชื่อสมมุติ) จังหวัดระยอง โดยใช้เทคนิควิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ซึ่งมีประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การฟื้นฟู การอนุรักษ์ และกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยทำการศึกษาจากบุคคลหลักจำนวน 59 คน โดยบุคคลแรกเลือกแบบเจาะจงและคนถัดไปใช้วิธีการสโนว์บอลล์เทคนิค (snow ball technique)

ผลการวิจัยพบว่าจุดอ่อนของชุมชนคือ ผู้นำในชุมชนไม่ได้ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และปฏิบัติงานเอื้อต่อการพัฒนาชุมชนได้น้อย ประชาชนขาดแรงจูงใจในการพัฒนางานภูมิปัญญาและไม่มีรูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนมาดำเนินงานหารายได้ แต่จุดแข็งของชุมชนคือ ชุมชนมีทรัพยากรที่เป็นสมุนไพรหลายชนิด มีเอกลักษณ์อาหารจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ครัวภูมิปัญญามีหลายกลุ่ม มีพื้นที่และแหล่งน้ำที่เอื้อต่อการพัฒนาการเกษตร สำหรับการวิจัยครั้งนี้ชุมชนได้เสนอให้นำทุนในชุมชนที่ประกอบด้วยครัวภูมิปัญญาผลผลิตที่เป็นเอกลักษณ์ด้านอาหารสมุนไพรมาพัฒนา โดยนำสมุนไพรกะทือมาทำอาหารเพื่อเป็นตัวแทนในการสร้างปรากฏการณ์ จนได้รูปแบบเบื้องต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากตบเต่า จังหวัดระยอง อันประกอบด้วยกิจกรรมหลัก 15 ประการคือ 1) รวมกลุ่มผู้สนใจที่มีแนวคิดเดียวกัน และเอื้อต่อกันได้มากที่สุด (2) เลือกกิจกรรมที่ปฏิบัติงานง่าย ให้งานน้อย มาเป็นสื่อสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน 3) สำนวจตลาดผู้บริโภคเพื่อหาความเป็นไปได้ของการผลิต 4) มีระเบียบการทำงานของกลุ่ม 5) มีกลุ่มเป้าหมายที่รองรับผลิตภัณฑ์ที่ชัดเจน 6) ทุกคนที่ทำงานต้องมีความรู้และเข้าใจในสรรพคุณของผลิตภัณฑ์ 7) แบ่งหน้าที่รับผิดชอบโดยให้สมาชิกเลือกงานเอง 8) เลือกสถานที่ที่เอื้อและสะดวกต่อการทำงานของสมาชิก 9) เริ่มงานจากจำนวนน้อย แล้วค่อยขยายตามความต้องการของผู้บริโภค 10) มีการประเมินผลการปฏิบัติงานและผลผลิตที่ตรงประเด็น 11) ให้ความสำคัญและความเสมอภาคกับทุกคน 12) เมื่อพบปัญหามองหาสามารถปรับเปลี่ยนวิธีการได้ทันที 13) หลีกเลี่ยงความขัดแย้งในกลุ่มและบุคคลที่เกี่ยวข้องทุกระดับ 14) พัฒนาปรับปรุงงานให้มีความสม่ำเสมอทั้งคุณภาพและปริมาณ สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภค 15) มีการสร้างขวัญและกำลังใจ ที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่ม

หลังจากที่กลุ่มผู้สร้างผลิตภัณฑ์ได้นำรูปแบบไปใช้แล้ว ทำให้สามารถดำเนินการบริหารจัดการพัฒนางานได้อย่างต่อเนื่อง เกิดประโยชน์ต่อกลุ่มผู้สร้างผลิตภัณฑ์ ผู้ขายวัตถุดิบผู้บริโภค ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างงาน มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และมีรายเพิ่มขึ้น

จากปรากฏการณ์ที่ศึกษา สามารถนำมาสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎี ของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยองได้ โดยที่ทุนทางบวกได้แก่ องค์ประกอบที่ช่วยส่งเสริมและเอื้อต่อการพัฒนาชุมชน ส่วนทุนทางลบได้แก่ สิ่งที่ทำให้เกิดอุปสรรคและไม่เอื้อต่อการพัฒนาชุมชน ซึ่งองค์ประกอบของทุนทั้ง 2 ประเภทนี้ประกอบด้วย ทรัพยากรบุคคล วัตถุดิบ และบริบทสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ดังนั้นถ้านำทุนทางบวกและทุนทางลบของชุมชนมาปรับเพื่อสร้างกิจกรรมที่เหมาะสมและเอื้อต่อการพัฒนาชุมชน ก็จะสามารถไปถึงเป้าหมายที่ต้องการได้ดังนี้

42810047 : MAJOR : EDUCATIONAL ADMINISTRATION ; Ed.D. (EDUCATIONAL
ADMINISTRATION)

KEYWORD : COMMUNITY PARTICIPATION / TRANSFERENCE OF LOCAL WISDOM
KNOWLEDGE / HERBS

WATANA BANTERNNGSOOK : COMMUNITY PARTICIPATORY ACTION RESEARCH FOR
LOCAL WISDOM DISTRIBUTION OF HERBAL CONSUMPTION IN CHARK TUB TAO, RAYONG
PROVINCE. THESIS ADVISOR : DHORN SUNTRAYUTH, Ph.D., BUPPHA SIRIRASSAMEE, Ph.D.,
SOMPOCH ANEGASUKHA, Ed.D., SITIPORN NIYOMSRISOMSAK, Ed.D., RACHANEE SUNSERI,
D.N. Sc. 157pp. ISBN 974-382-190-2

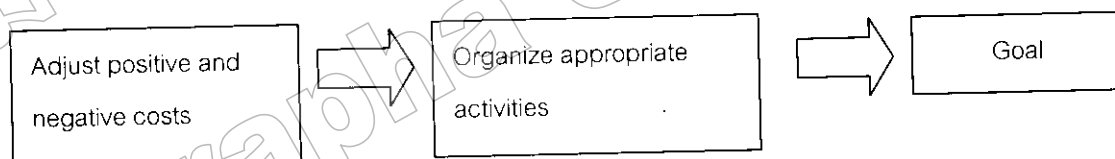
The purpose of this study was to explore problems and models of community participation in transferring of local wisdom knowledge of herbal consumption in Chark Tub Tao (an assumed name), Rayong Province by using participatory action research techniques focusing on utilization, revival, conservation and tranference of local wisdom knowledge in order to develop the community strength. The 59 key informants, community leaders, and local wisdom leaders were recruited by means of purposive sampling for the first informant and the others by snow ball technique.

The initial results of community analysis before the participation action research revealed that the community weaknesses were: community leaders not realizing the importance of local wisdom and few facilities being available for community development, lack of motivation for developing local wisdom products, having no models of transferring local wisdom knowledge for the increase of their incomes. However, the strong points of the community were being a resource of various kinds of herbs, having unique food processed from local wisdom, having many groups of local wisdom leaders, and having rich land with water resources for agricultural development. In this study, the community proposed community resources considered as community cost, comprising local wisdom leaders and a unique product of herbal food, Zingber zerumber (L.) Smith, as representation in studying the phenomenon. Within this phenomenon, the community created an appropriate model for community participation for transferring local wisdom knowledge of herbal consumption in Chark Tub Tao Community, Rayong Province. This model consisted of 15 main elements as follows: (1) organizing interested groups of people having the same concepts and supportive cooperation, (2) choosing simple, low-cost activities as a means to construct people participation, (3) surveying consumer demand in order to study a feasibility of production, (4) setting up rules of group working, (5) having a definite target group of products, (6) group members having knowledge and understanding of product qualities, (7) sharing responsibilities according to group members' choices, (8) selecting convenient and appropriate place as a workplace, (9) gradually

increasing the production to meet the consumer demands, (10) evaluating the work performance and relevant products, (11) realizing the significance and equity of individual group members, (12) being able to adapt and change strategies to solve the problems, (13) preventing individual and group conflicts in all levels, (14) developing and improving both of the quality and the quantity of products to meet the consumer demands, (15) giving morale and encouragement in order to promote group participation.

After the implementation of the model, the community could have a continuing process of management and development creating benefits for product makers and raw-material sellers, and consumers. Consequently, it resulted in community participation in creating more jobs, having good relationship among group members, and increasing more incomes.

From the study of the aforementioned phenomenon, the theoretical concepts of community participation in transferring local wisdom knowledge of herbal consumption in Chark Tub Tao Community, Rayong Province, can be formulated. The positive aspects of community cost are supportive and favorable elements leading to community development, while the negative aspects of community cost are obstacles and unfavorable elements preventing community development. Both of the positive and negative costs include human resources, raw materials, and environment contexts. Thus, if the community combines and adjusts positive and negative costs together to organize appropriate activities for community development, it can reach the community goal as set.

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	จ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ช
สารบัญ	ณ
สารบัญตาราง.....	ฐ
สารบัญภาพ.....	ฑ

บทที่

1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	10
ข้อตกลงเบื้องต้นในการศึกษา.....	10
วิธีการศึกษา.....	11
ปัญหาในการวิจัย.....	12
ขอบเขตในการวิจัย.....	12
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	12
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	13
กรอบแนวคิดเบื้องต้นในการวิจัยก่อนการพัฒนา.....	14
2 การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	15
แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน.....	16
ความหมายของชุมชน.....	16
แนวคิดทางสังคมวิทยา.....	16
แนวคิดทางมนุษยนิยม.....	18
แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่.....	20
แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยา.....	21

บทบาทของนักวิจัย.....	24
ลักษณะโครงสร้างของชุมชน.....	26
การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	27
เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	28
เป้าหมายหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	29
การมีส่วนร่วมของชุมชน.....	34
รูปแบบการมีส่วนร่วม.....	36
กระบวนการมีส่วนร่วม.....	38
ปัจจัยที่สนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วม.....	39
ภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	41
ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร.....	42
วิถีชีวิตของชุมชน.....	54
การเรียนรู้กับการพัฒนาชุมชนจากภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	55
กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา.....	56
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	58
ผู้ให้ข้อมูลหลัก.....	58
พื้นที่ที่ศึกษา.....	59
เครื่องมือในการดำเนินการวิจัย.....	59
การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ.....	60
กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	61
การตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูล.....	65
4 ข้อมูลพื้นที่ที่ศึกษา.....	68
ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนบ้านชากดับเต่า.....	70
ที่ตั้งและประวัติชุมชนบ้านชากดับเต่า.....	70
ประชากร.....	71
เชื้อชาติและภาษา.....	72

ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรมและประเพณี.....	73
ระบบการปกครอง.....	75
การสาธารณสุข.....	76
การสาธารณสุข.....	76
ลักษณะครอบครัว ความสัมพันธ์กันในชุมชน.....	76
วิถีชีวิตในเรื่องการบริโภคในชุมชน.....	78
การประกอบอาชีพและสภาพทางเศรษฐกิจ.....	79
บริบทที่เกี่ยวข้องที่เป็นพหุภาคี.....	80
องค์กรภาครัฐ.....	80
องค์กรภาคเอกชน.....	81
องค์กรศาสนา.....	82
ข้อมูลภูมิปัญญาในชุมชนบ้านชากดับเต่า.....	82
ประเภทของภูมิปัญญา.....	83
ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เลือกศึกษา.....	85
แหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านชากดับเต่า.....	87
ข้อมูลการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น... 92	
5 การสร้างและพัฒนาารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญา.....	99
6 การติดตามผลการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	112
อุปนิสัยของคนในชุมชนและโครงสร้างของชุมชน.....	112
ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน.....	113
ภาวะเศรษฐกิจในชุมชน.....	114
7 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	118
สรุปผลการวิจัย.....	118
ปัญหา การมีส่วนร่วมของประชาชน.....	119

บทที่

หน้า

รูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชน.....	120
ผลที่ได้รับจากการนำรูปแบบ...ไปใช้.....	122
อภิปรายผล.....	123
ข้อเสนอแนะ	128

บรรณานุกรม.....	133
-----------------	-----

ภาคผนวก.....	141
ภาคผนวก ก.....	142
ภาคผนวก ข.....	153
ภาคผนวก ค.....	155

ประวัติย่อของผู้วิจัย.....	157
----------------------------	-----

สารบัญตาราง

ตารางที่

หน้า

- 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับประชากร บ้านซากดืบเต่า จังหวัดระยอง..... 71
- 2 การวิเคราะห์เปรียบเทียบเพื่อเลือกภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างผลิตภัณฑ์..... 86
- 3 เปรียบเทียบการดำเนินชีวิต..... 115

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 กรอบแนวคิดเบื้องต้นในการวิจัยก่อนการพัฒนา.....	14
2 กรอบแนวคิดเป้าหมายของผลการดำเนินงาน.....	66
3 สรุปขั้นตอนการดำเนินการวิจัย.....	67
4 แผนภูมิการมีส่วนร่วมของชุมชนด้านการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	90
5 ขั้นตอนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการปรุงอาหาร.....	93
6 กรอบรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา.....	98
7 กระบวนการดำเนินงานเพื่อสร้างรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน.....	101
8 ที่มาของรูปแบบการผลิตอาหารสมุนไพร.....	106
9 สรุปผลการวิจัยการวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม.....	123
10 ทฤษฎีองค์ประกอบที่ส่งผลให้ได้สิ่งที่ต้องการตามเป้าหมาย.....	127